

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

О.В. Білоус

*здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Домашній арешт є відносно новим запобіжним заходом для вітчизняного кримінального процесу, адже його було запроваджено після набуття чинності Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України у 2012 р. Відносно новим його слід вважати тому, що за часів дії КПК УСРР 1922 р. домашній арешт був визначений ст.160, де зазначалося, що домашній арешт полягає в позбавленні обвинуваченого свободи у вигляді ізоляції його вдома, з призначенням варти чи без такої [1].

Аналіз слідчо-судової практики за минулий рік свідчить про те, що домашній арешт є одним із запобіжних заходів, які найчастіше обираються до підозрюваних, обвинувачених під час кримінального провадження. Зокрема, згідно із моніторинговим звітом «Реалізація нового КПК України у 2013 році» щомісяця застосовують до 45 осіб особисту поруку, до 480 осіб – домашній арешт і до 2 250 осіб – особисте зобов'язання [2, с. 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Запровадження домашнього арешту під час здійснення кримінального провадження обумовило підвищену увагу науковців до цього запобіжного заходу. Дослідженням домашнього арешту займалися О.П. Кучинська, О.Коріняк, В.Г. Крайнюк, Р.В. Слободян, С. М. Смоков, В.І.Полянська, В.О. Попелюшко, Л.Д. Удалова та О.Ю. Хабло. Втім, окремі питання застосування домашнього арешту потребують додаткового дослідження, зокрема – це проблема реалізації засади недоторканності житла чи іншого володіння особи під час застосування домашнього арешту.

Метою цієї статті є дослідження питання законодавчої регламентації застосування домашнього арешту як запобіжного заходу під час кримінального провадження, аналіз порядку обмеження права на недоторканність житла під час застосування домашнього арешту, виявлення недоліків правової регламентації та розроблення пропозицій щодо вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства.

Основні результати дослідження. Відповідно до ч.1 ст.181 КПК України домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Суть домашнього арешту полягає в тому, що за наявності достатніх підстав для обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту за рішенням слідчого судді, суду встановлюються обмеження, пов'язані із його ізоляцією у житлі, чим обмежується свобода пересування підозрюваного, обвинуваченого поза межами житла [3, с. 178].

Домашній арешт, як і всі інші запобіжні заходи, застосовується: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора (ч.4 ст.176 КПК України). Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого (ч.3 ст.181 КПК України) [4].

Відповідно до вимог, визначених у ч.3 ст.196 КПК України, в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати. А тому, під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суд має з'ясувати місце проживання підозрюваного, обвинуваченого [5].

В цьому разі слід з'ясувати, що необхідно розуміти під «житлом підозрюваного, обвинуваченого» при застосуванні домашнього арешту, та чи можна застосовувати для цих цілей поняття «житло», яке міститься у ч.2 ст.233 КПК України. Адже саме на це поняття житла вчені посилаються при тлумаченні домашнього арешту як у навчальній літературі з кримінального процесу [6, с. 315], так і в підзаконних нормативно-правових актах [7].

Так, у ч.2 ст.233 КПК України, де визначені загальні правила проникнення до житла, вказано, що під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом [4].

Вважаємо, що таке законодавче тлумачення житла не можна беззастережно застосовувати під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Адже, згідно із вказаним вище визначенням, житлом є будь-яке приміщення. А під час визначення місця, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється покидати під час застосування домашнього арешту, приміщення має бути не будь-яким, а лише жилим. Так як не доцільно обирати домашній арешт із заборonoю залишати службові приміщення чи офіси, навіть якщо вони і пристосовані для проживання.

Окрім цього, згідно із законодавчим тлумаченням, яке міститься у ч. 2 ст. 233 КПК України, до «житла» відносяться як приміщення, де особа проживає постійно (квартира, кімната у квартирі, будинок), так і приміщення, де особа мешкає тимчасово. Такими приміщеннями можуть бути: номер у готелі, лікарняні та санаторні палати, кімнати баз відпочинку, купе у потягу чи морському судні, туристичні палатки тощо [8, с. 125]. Але ж навряд чи доцільно застосовувати домашній арешт із заборonoю залишати, скажімо, купе поїзда чи туристичну палатку.

Вищенаведене свідчить, що не можна визначення житла, яке міститься у ч.2 ст.233 КПК України, беззастережно застосовувати під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Аналіз кримінального процесуального законодавства інших країни дозволяє стверджувати про наявність різних підходів до визначення місця, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати під час застосування щодо нього домашнього арешту. Так, у ч.1 ст.107 КПК РФ вказано, що домашній арешт як запобіжний захід полягає в знаходженні підозрюваного або обвинуваченого у повній або частковій ізоляції від суспільства в житловому приміщенні, в якому він проживає в якості власника, наймача або на інших законних підставах, з покладанням обмежень і (або) заборон і здійсненням за ним контролю. З урахуванням стану здоров'я підозрюваного або обвинуваченого місцем його утримання під домашнім арештом може бути визначено лікувальну установу [9]. Тобто, у цьому положенні вказано, що за загальним правилом підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати житлове приміщення, як місце утримання під домашнім арештом, а у виняткових випадках, враховуючи стан здоров'я, таким місцем може бути і лікувальна установа.

У вітчизняному кримінальному процесі вказівку на те, що під час обрання домашнього арешту забороняється залишати житлове приміщення, можна знайти у п. 15 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» де вказано, що слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слід звертати увагу, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК України словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації тощо [5]. У цьому роз'ясненні акцент зроблено на законності підстав проживання у певному житлі – особа є власником, зареєстрована у житлі, проживає без реєстрації. Це дійсно має важливе значення під час обрання домашнього арешту як запобіжного заходу. Адже не можна зобов'язати особу не залишати певне приміщення, де вона проживає без законних підстав.

На відміну від цього, під час гарантування права на недоторканність житла, не слід відштовхуватися від законності чи незаконності володіння таким житлом, адже це потребує з'ясування багатьох цивільно-правових питань. У Висновку щодо проекту КПК України, підготовленому експертами Ради Європи, відмічається, що правомірність володіння приміщенням має (якщо має взагалі) дуже обмежене значення для законних цілей кримінального процесу під час здійснення слідчих (розшукових) дій [10, с. 15].

Таким чином, законність чи незаконність проживання особи у житлі не має юридичних наслідків для забезпечення його недоторканності під час провадження обшуку чи огляду цього житла. А під час застосування домашнього арешту важливо, щоб у підозрюваного, обвинуваченого були законні підстави проживання – право власності, договір оренд чи найму.

Окрім того, вважаємо, що немає ніяких законодавчих заборон щодо того, щоб місцем утримання під домашнім арештом було приміщення у ліку-

вальному закладі чи готелі. Адже така практика застосовується у кримінальному процесі інших країн. Зокрема, у ч. 1 ст. 107 КПК РФ вказано про можливість обрання домашнього арешту у лікувальній установі з врахуванням стану здоров'я підозрюваного, обвинуваченого [9]. Обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту у готельному номері може бути доцільним у тих випадках, коли підозрюваний, обвинувачений проживає далеко від місця провадження досудового розслідування (інша область, віддалений район). Адже в цьому разі застосування домашнього арешту за місцем проживання суттєво ускладнить кримінальне провадження, а обрання інших запобіжних заходів може бути недоцільним чи безпідставним. Втім, під час застосування домашнього арешту із заборонаю покидати готельний номер важливо встановлювати підстави та можливість проживання у цьому готелі, що може підтверджуватися, зокрема, квитанцією про оплату проживання в певному готельному номері на строк застосування домашнього арешту.

У зв'язку з вищевикладеним вважаємо, що положення ч. 1 ст. 181 КПК України потребують вдосконалення, а тому пропонуємо викласти її у такій редакції: «Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати цілодобово або у певний період доби житлове приміщення в якому він проживає в якості власника, наймача або на інших законних підставах. З урахуванням стану здоров'я підозрюваного, обвинуваченого місцем його утримання під домашнім арештом може бути визначено лікувальну установу».

Під час застосування домашнього арешту в житлі, яке за рішенням слідчого судді визначено як місце, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється покидати, досить часто проживають і інші особи – родичі чи члени сім'ї. В разі застосування домашнього арешту може обмежуватися право на недоторканність житла осіб, які проживають з підозрюваним, обвинуваченим в одному житловому приміщенні (квартирі, приватному будинку чи кімнаті). Адже відповідно до ч.5 ст.181 КПК України працівники органу внутрішніх справ з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань. А тому, під час застосування домашнього арешту слідчому судді, суду слід було б отримати згоду повнолітніх осіб, які проживають в одному житловому приміщенні із підозрюваним, обвинуваченим щодо застосування цього запобіжного заходу, роз'яснивши при цьому порядок здійснення контролю за дотриманням умов застосування домашнього арешту, зокрема – щодо права з'являтися в житло.

Подібний підхід прослідковується і в роз'ясненнях вищої судової інстанції. Зокрема, у п.15 вищезгаданого Листа зауважується, що правильною слід вважати практику тих слідчих суддів, які застосовують домашній арешт, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним

у ст.177 КПК, зокрема, спробам підозрюваного, обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду тощо [5].

Отже, відповідно до ч.5 ст.181 КПК України працівники органу внутрішніх справ з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань. А тому, ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого (ч.3 ст.181 КПК України).

При надходженні ухвали слідчого судді, суду щодо підозрюваного, обвинуваченого, який проживає на території обслуговування органу внутрішніх справ, начальником органу внутрішніх справ з урахуванням особливостей кримінального провадження визначається структурний підрозділ, який буде здійснювати контроль за виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду. Якщо домашній арешт обрано щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, забезпечення контролю за його поведінкою доручається керівнику підрозділу кримінальної міліції у справах дітей органу внутрішніх справ, на території обслуговування якого проживає неповнолітній [7].

Запровадження домашнього арешту новим КПК України 2012 р. зумовило внесення відповідних змін та доповнень до інших норм права, якими регламентується порядок проникнення до житла. Зокрема, в підпункті «в» п.15 ч.1 ст.11 Закону «Про міліцію» визначено, що міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право входити безперешкодно у будь-який час доби до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під домашнім арештом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень [11].

У разі вчинення опору, протидії з боку підозрюваного, обвинуваченого під час відвідування житла працівником міліції, він має право вживати заходів, передбачених Законом України «Про міліцію», до їх подолання (підпункт 2 п.3.4 інструкції «Про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту», затвердженої наказом МВС України від 31.08.2013 № 845 (далі – Інструкція)) [7].

У вищевказаній Інструкції також визначено, що у разі, якщо ухвалою слідчого судді, суду на підозрюваного, обвинуваченого не покладено обов'язку носити електронний засіб контролю або під час застосування електронних засобів контролю виникли обставини, що унеможливають їх подальше використання, перевірка виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків здійснюється шляхом відвідування, як правило, вдень місця його проживання та опитування сусідів і осіб, які спільно з ним проживають. За наявності в органі внутрішніх справ інформації про порушення підозрюваним, обвинуваченим умов застосованого запобіжного заходу,

відвідування його місця проживання може здійснюватися і в нічний час. Періодичність відвідування визначається начальником органу внутрішніх справ. При цьому, якщо згідно з умовами застосованого запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому заборонено залишати житло цілодобово, відвідування його місця проживання повинно здійснюватися не рідше одного разу на сім днів. До відвідування неповнолітніх за місцем їх проживання залучаються працівники служби у справах дітей. Про результати кожного відвідування житла підозрюваного, обвинуваченого складається рапорт (підпункти 8, 10 пункту 3.2 Інструкції) [7].

Висновки. Таким чином, кримінально-процесуальне законодавство та підзаконні нормативно-правові акти досить детально регламентують процесуальний порядок обмеження конституційного права особи на недоторканність житла під час застосування домашнього арешту. Втім, не можна визначення житла, яке міститься у ч.2 ст.233 КПК України, беззастережно застосовувати під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, а ч.1 ст.181 КПК України слід викласти її у такій редакції: «Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати цілодобово або у певний період доби житлове приміщення в якому він проживає в якості власника, наймача або на інших законних підставах. З урахуванням стану здоров'я підозрюваного, обвинуваченого місцем його утримання під домашнім арештом може бути визначено лікувальну установу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовно-процесуальний кодекс УССР: утв. ВУ ЦИК 13 сентября 1922 г. – М. : НКЮ, 1922. – 469 с.
2. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, З.М. Саїдова, М.І. Хавронюк. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.
3. Кримінальний процес: Підручник / В.В. Коваленко, Л.Д. Удалова, Д.П. Письменний. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: зак-во набуває чинності з 19 лист. 2012 р. (офіц. текст) – Київ : Паливода А.В., – 2012 р. – 326 с.
5. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sc.gov.ua/ua/2013_rik.html.
6. *Тацій В.Я.* Кримінальний процес: Підручник / В.Я. Тацій, Ю.М. Грошевий, А.Р. Туманянц та ін. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
7. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту: наказ МВС України від 31.08.2013 № 845 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1845-13?nreg=z1845-13&find=1&text=%E6%E8%F2%EB&x=0&y=0>

8. *Тертишник В.М.* Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник / В. М. Тертишник. – Київ : Правова Єдність : Алерта, 2014. – 438 с.

9. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/upk/>

10. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України / підготовлено Директоратом з питань правосуддя та захисту людської гідності Генерального директорату I – Права людини і верховенство права, на підставі експертизи Бахмайер-Вінтер Л., МакБрайд Д., Сванідзе Е. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coe.kiev.ua/projects/cti/Draft%20CPC%20expertise%20final%201_Ukr.pdf

11. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

Білоус О.В. Окремі питання застосування домашнього арешту у кримінальному провадженні

Досліджено питання законодавчої регламентації застосування домашнього арешту як запобіжного заходу під час кримінального провадження. Здійснено аналіз процесуальної форми обмеження права на недоторканність житла під час застосування домашнього арешту. Виявлено недоліки правової регламентації та розроблено пропозиції щодо вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: запобіжний захід, домашній арешт, житло, житлове приміщення, недоторканність житла.

Белоус О.В. Некоторые вопросы применения домашнего ареста в уголовном производстве

Исследованы вопросы законодательной регламентации применения домашнего ареста как меры пресечения в уголовном производстве. Проанализированы процессуальные формы ограничения права на неприкосновенность жилья во время применения домашнего ареста. Выявлены проблемы правовой регламентации, разработаны предложения по усовершенствованию норм уголовного процессуального законодательства.

Ключевые слова: мера пресечения, домашний арест, жилище, жилое помещение, неприкосновенность жилища.

Bilous O.V. Some issues of house arrest application in criminal proceedings

The issue of legal regulation of the house arrest application as a preventive measure during the criminal proceedings was investigated. Thus, according to Clause 181.1 of the CPC of Ukraine, the house arrest is the ban to leave home round-the-clock or at a certain time of the day to the suspect or accused. The decision on application of preventive measures such as house arrest shall indicate the exact address of the housing that the suspect or accused is forbidden to leave.

Keywords: precaution, house arrest, housing, dwelling, home inviolability.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2014.